

Lukker Nexø op for diskussion

Martin Andersen Nexø: Soldage. Tekstudgivelse, efterskrift og noter ved Henrik Yde. Danske Klassikere/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, København 1995, 314 s., kr. 150.-, ISBN 87-21-00390-4.

Nexøs rejsebog om Andalusien udkom oprindeligt i 1903. Denne udgave er en tekstkritisk udgave, som også medtager de ekstra afsnit fra 2. udgaven. Derudover er bogen som vanligt med klassikerudgaverne fra Sprog- og Litteraturselskabet forsynet med efterskrift og noter af forbilledlig kvalitet.

Nexø havde været i Andalusien første gang i 1894-96. Efter han var blevet gift vendte han i 1902-3 tilbage sammen med sin første kone Margrethe. Efter hjemkomsten skrev han *Soldage*, som i flere henseender blev et vendepunkt i hans forfatterskab. Det meste af det han havde skrevet før *Soldage* hænger uhjælpe ligt fast i 90'ernes symbolisme. Han havde skrevet noveller, hvor han trak på sine erfaringer som én af almuen, men han orienterede sig ikke mindst i sine romaner efter modestrømningerne i litteraturen.

Soldage er taget på ordet en upretensiøs rejsebog om det livsbekræftende Andalusien. Men læst i sammenhæng med forfatter skabet bliver den til rapporten fra en dannelsesrejse. Og netop denne dannelsesrejse bringer dén orden i Nexøs forestillingsverden, at novellerne om almuens liv og siden *Pelle Erobreren* kan skrives.

Sagt lidt forkortet møder Nexø arbejderklassen i Andalusien. I to kapitler i rejsebogen beskriver han møderne. I Sevilla møder

han tobaksarbejderne, som vi også kender fra *Carmen*. Mødet med disse kvinder får ham til at erklære: "Inderst inde i enhver alvorlig Spanier brænder desuden Bevidstheden om revolutionen som den eneste Udvej, og Skammen ligger paa Lur efter ham, fordi han intet gør. Men Sevilla behøver ikke skamme sig saa meget, takket være Tobaksarbejdersken" (s. 41). I nærheden af Granada møder han den andalusiske anarkisme i skikkelse af husmanden Alfonso M. I skikkelse af Alfonso M. møder Nexø dén godhed, som han sidenhen i sin filosofi om Fattigper forbandt med arbejderklassens historiske mission. Alfonso M. er den første almue-helt af monumentale dimensioner hos Nexø.

Men Andalusien bliver for Nexø ikke blot mødet med arbejderne. Mødet er nemlig indskrevet i en opfattelse af Andalusien som solens, frugtbarhedens og glædens land. De *Soldage* han oplever bliver en slags fortætning af livsglæden hos andalusierne, stoltheden (ikke-ydmygheden) hos de fattige, dyrkelsen af maskuliniteten (f.eks. i tyrefægtningen) med arbejderne som bærere af en utopisk godhed og omsorg. Det er denne fortætning, som peger fremad i forfatterskabet. Som andre forfattere rejste til Rom (Sophus Claussen) og genfandt sig selv i en genfødsel af antikken, rejste Nexø til Andalusien og mødte her Fattigper i én historisk form, men så samtidig at han var i familie med ham, og at Fattigper havde en stor mission i historien. En sådan metafysisk sammenhæng blev til med *Soldage*.

Iøvrigt er bogen en velskrevet og smuk hyldelse til andalusierne. Alene af den grund kan den na-

Anmelderredaktion:
Birgit Andreasen, Gerd Callesen
og Anne-Lise Walsted

turligvis anbefales. Men den spiller en hidtil upåagtet rolle i Nexøs forfatterskab. Det gør Henrik Yde rede for i et eksemplarisk efterskrift, der efter min mening er et sted, hvorfra alle kunne begynde på Nexø, hvis de var så heldige endnu ikke at have læst *Pelle* eller *Ditte*. Efterskriftet kommer rundt i Nexøs forudsætninger (almuen, Grundtvig osv.), forfatterskabet før 1903, rejserne og udviklingen videre frem. Også et litteraturhistorisk udblik og en redegørelse for den andalusiske anarkisme bliver der plads til. Efterskriftet forbinder således arbejderhistorien med litteraturen og verdensbilledernes historie. Og lukker Nexø op for diskussion. Det er præcis, hvad han trænger til. Efter Sovjets sammenbrud kan vi måske endelig få lov til at se ham som han er – i al sin modsætningsfylde.

Morten Thing

Kvinden og socialismen

August Bebel: Ausgewählte Reden und Schriften bd. 10/1-2 Die Frau und der Sozialismus 1. og 50. oplag. Udg. af Internationales Institut für Sozialgeschichte, Amsterdam, bearbejdet af Anneliese Beske og Eckhard Müller, K.G. Saur, München 1996, 25+809 s., DM 296.-, ISBN 3-598-11237-8

Det Internationale institut for socialhistorie i Amsterdam står som udgiver af bd. 7 – 10 af denne udgave af udvalgte værker af August Bebel, den tyske og måske også den internationale arbejderbevægelses absolutte førstemand i tiden op til Første Verdenskrig. Det er fortjenst-

fuldt, at instituttet således støtter den første omfattende udgave af Bebels publikationer og breve. Bd. 7-9, omfattende årene 1899-1913, er på trapperne.

Bd. 10 i to delbind indeholder første udgave af Bebels hovedværk, *Kvinden og socialismen*, fra 1879, og den sidste af ham autoriserede bearbejdning fra 1910. Udgaven fra 1910 var den 50. tyske udgave og à-jour-føringen af denne udgave blev foretaget af D. B. Rjazanov, den senere leder af Marx-Engels-Institutet i Moskva. Alle senere udgaver er genoptryk af den 50., selv om der nåede at komme tre yderligere oplag inden Bebels død i 1913. Bebel havde selv bearbejdet og udvidet 2., 3., 9., 11., 25. og 34. udgave og med undtagelse af den 2. også forsynet dem med nye forord. Mens første oplag var på små 200 s., er det 50. på ca. 470 s. I mellemkrigstiden udkom 11 nye oplag og efter 1945 18 oplag, deraf 12 i DDR og mellem 1977 og 1985 5 i Vesttyskland og et i 1994; inklusive denne udgave findes der altså ialt 83 tyske oplag; hertil kommer ca. 25 oversættelser. Også oversættelserne kom i flere oplag, den danske således i to (*Social-Demokraten* 1884-85 og som monografi 1885), den svenske 1885, 1903, 1912 og 1913, den norske i 1912. Den danske er formentlig oversat efter den 2. tyske fra 1883, den norske, som også blev solgt i Danmark, stærkt forkortet efter jubilæumsudgaven fra 1910; forkortelserne vedrører specielt de afsnit, der behandler kvindens stilling i fortiden og samtiden.

Bogen var således en stor succes og blev efterhånden en manifestation af arbejderbevægelsens holdning til kvindespørgsmålet. Bebels indsats – og ikke mindst

hans analyse – fik en helt afgørende betydning for udviklingen, selv om den også, som det bl.a. fremgår af denne udgaves bd. 4 (s. 89-102), blev kritiseret af socialdemokrater. Kravet om kvindernes ligestilling blev en del af SPDs program, mens intet andet tysk parti opstillede lignende krav eller f.eks. bakkede op om forslaget om kvindevalgret. Kvindevalgretten blev først realiseret i 1918-revolutionen af den socialdemokratiske regering.

Det er ikke muligt her at gå ind i en diskussion af Bebels vurderinger i værket, herunder det centrale om kvindeemancipationens afhængighed af arbejderklassens frigørelseskamp. Ejheller kan det vurderes her, om Bebels materiale holder for en historisk kritik. Men det er ikke meningsfyldt at reducere værket til et historisk dokument, skrevet ud fra idealistiske forestillinger om et socialistisk samfund, som Susanne Miller gør det i en indledende bemærkning. Dets hovedteser kan fortsat bruges i en nutidig diskussion; selv om kvindeemancipationen har gjort større fremskridt end arbejderbevægelsen – noget Bebel selv berører – kan ingen af de to bevægelser siges at have nået deres mål. Et fornyet studie af Bebels værk kunne derfor danne udgangspunkt for en analyse af sammenhængen mellem de to. Bl.a. på denne baggrund er det rimeligt, at værket er optaget i værkudgaven til trods for, at der foreligger så mange andre udgaver.

Denne udgave har derudover andre fordele. Dobbeltbindet indeholder de to udgaver fra 1879 og 1910, samtlige forord, et forarbejde fra 1875 og en artikel om forholdet mellem darwinisme og socialisme fra 1899. Især

forordene til 9. og 25. oplag er betydningsfulde, fordi Bebel i dem svarer på en del af de kritiske indvendinger mod hans værk. Det letter arbejdet med at forstå argumentationens udvikling. Udgiverne har endvidere udarbejdet en fortegnelse over den af Bebel benyttede litteratur og et personregister – begge dele mangler i tidligere udgaver.

Anneliese Beske har skrevet en informativ indledning (en editorisk forbemærkning, som den bliver kaldt), i hvilken hun bl.a. redegør for Bebels vurdering af sammenhængen mellem arbejder- og kvindefrigørelse og sætter værket ind i dets historiske kontekst. Centrale, nyere videnskabelige afhandlinger, der behandler Bebels tekst, anføres – inklusive Richard J. Evans påstand om, at bogen i hvert fald ikke kan regnes til den marxistiske litteratur. Sammen med Eckhard Müller har hun forsynet Bebels tekster med et udførligt noteapparat – det må understreges, at disse noter fremdrager meget materiale, som letter forståelsen af teksten og bidrager til vurderingen af udgivelsens historie, f.eks. ved at genoptrykke E. Bernsteins erindringer om værket. Noterne henviser konsekvent til Bebels artikler og afhandlinger i de andre bind af udgaven, og nævner særligt betydningsfulde ændringer fra de tidligere udgaver til den sidste. Det er en fortrinlig udgave i et godt udstyr.

Gerd Callesen

Arbejdskulturen omkring århundredskiftet

Lars K. Christiansen:

Smedesvend og friherre.

Maskinarbejde og arbejderkultur i København 1890-1914

SFAHs skriftserie 36 –

SFAH/Center for Arbejderkulturstudier, Københavns

Universitet, København 1995,

142 s., kr. 200.- (medlemspris

kr. 175.-), ISBN 87-87739-40-2

Bogen fortæller om den moderne arbejdskultur, konkretiseret ved den gruppe arbejdere, der var ansat i den københavnske maskinindustri i perioden ca. 1890-1914. Det vigtigste kilde-materiale er skriftlige erindringer, nedfældet i begyndelsen af 1950'erne, af en del af disse arbejdere. Materialet er et resultat af Nationalmuseets Industri-, Arbejder- og Håndværkerundersøgelser, og forfatteren har udvalgt de erindringer (69 stk.), der var relevante i forhold til opgavens afgrænsninger.

Arbejdskulturen bliver ikke kun beskrevet, men også analyseret med det formål at vise og forstå dens forandring. Forfatteren har i første kapitel en teoretisk diskussion af disse forhold, og fremlægger endvidere sit kultursyn, som bygger på etnologen Mats Lindqvist, der bl.a. siger: "Eftersom kultur defineres som enheden og dialektikken mellem subjekt og objekt, bliver kulturalysens kundskabsinteresse at forsøge at genspejle og forklare dette samspil." I samme kapitel får man også præsenteret bogens præcise problemformulering: "findes der i det foreliggende kildemateriale tegn på udvikling af en moderne arbejdskultur i form af en respektabel livstil og en strategisk tænkemåde, og er

det i så fald rimeligt – under hensyn til materialets repræsentativitet – at hævde at denne arbejdskultur bliver dominerende? Og findes der træk i den moderne arbejdskultur som er særegne, og som kan føres tilbage til arbejderens stilling i arbejdsprocessen og i kampen om arbejdet – kort sagt: som udtrykker klasseinteresser?"

Bogens øvrige indhold er inddelt således: Kapitel 2 omhandler industriens udvikling i København, samt arbejderbevægelsens udvikling. Kapitel 3 omhandler maskinarbejdernes faglige uddannelse. Kapitel 4 omhandler anvendelsen af ny teknik og nye måder at organisere arbejdet på. Kapitel 5 omhandler forholdet mellem arbejdere og ledelse samt akkordsystemet. Kapitel 6 omhandler rangordenen arbejderne indbyrdes.

Kapitel 7 omhandler normerne for det gode arbejde. Kapitel 8 omhandler forholdet til alkohol, og endelig omhandler kapitel 9 den formelle og uformelle sociale organisering.

For dem der er fascineret af erindringer, vil bogen være en skuffelse. Erindringerne gengives nemlig kun som brudstykker i meget korte emne- og periedsorterede citater udvalgt i forhold til det teoretiske udgangspunkt. Det er naturligvis i orden, når der er tale om forskning. Men det burde overvejes at udgive erindringerne i deres helhed. Måske vil Metal financiere det? Materialet rummer uden tvivl mange interessante og sjove kulturhistorier udover f.eks. omtalen (s. 82) af en fabrik hvor ledelsen, for at komme arbejderne pauser på toiletterne til livs, fik ombygget dem med skrå sæder, så de blev ubekvemme at

sidde på i længere tid. Et andet eksempel er oplysningerne (s. 81) om, at der var indført stempele, til registrering af arbejderens mødetider, allerede i 1890'erne, på et par af de københavnske fabrikker. Et tredje eksempel er omtalen af et drikkeritual med seksuelle overtoner (s. 118).

Bogens største svaghed er, at den mangler et afrundende kapitel, med svar på problemformuleringens spørgsmål, herunder en konklusion vedrørende kildematerialets bæredygtighed til formålet. Mange vil nok stille spørgsmål af denne type: Hvor repræsentative er erindringerne? Kan de overhovedet sige noget om, hvorvidt den ene eller anden form for arbejdskultur generelt er dominerende? Hvor meget kan man stole på de erindrenes udsagn? Kan arbejdskulturen forstås uden brug af psykologien? Forfatteren har dog retfærdighedsvis løbende nogle gode refleksioner over erindringsmaterialets forhold til både de teoretiske begreber og dets historiske sandhedsværdi.

Bortset fra dette mener jeg, at bogen er et positivt bidrag til den meget vanskelige arbejderbevidsthedshistoriske forskning, og den er et godt eksempel på et spændende og frugtbart samspil mellem abstrakte begreber og den konkrete historiske virkelighed, som vil kunne bidrage til nye afklarende diskussioner.

Erik Bartram Jensen

Marxismens ABC

Ernst Dahl: Socialismen tabte. Marxismen sejrede, Forlaget Solidaritet, København 1996, 107 s., kr. 40.-, ISBN: 87-87603-608.

Den marxistiske teori kan leve et værktøj til analyse af det samfund, hvor den politiske kamp foregår, skriver Ernst Dahl i et forsøg på at genoplive debatten om marxisme og socialisme. Forfatteren påpeger, at den marxistiske teori udmærker sig ved at levere et helhedsperspektiv af samfundet og dets historie. Herefter introduceres læseren for de marxistiske grundbegreber: produktionsmåde, samfundsformation, produktivkræfter og produktionsforhold. Det er disse basale begrebsdannelse, Dahl fremhæver som marxismens styrke.

Derimod advarer Dahl gentagne gange mod at anvende forrige århundredes skrifter som politiske vejvisere. Der kan hverken udlæses strategi eller konkrete politiske løsninger af den marxistiske teori. Bogen leverer i denne forbindelse en afdækning af de sovjetiske ledes anvendelse af de marxistiske skrifter. Teorien blev her anvendt som et middel til at legitimere sovjetstatens modernisering gennem diktatoriske metoder. Der blev opstillet universelle love for natur og samfund, som skulle danne grundlag for sovjetimperiets såkaldt socialistiske politik. Også de dele af venstrefløjen, der i 1970'erne havde behov for at finde hurtige forbilleder i den 3. verden, får en begmand ved samme lejlighed.

For den velorienterede læser, der har gået i 1970'ernes marxistiske skole, er der næppe noget nyt at hente i Dahls repetition af marxismens ABC, men skriftet

er velegnet som en introduktion for alle dem, der ønsker at orientere sig i teoriens mest basale grundbegreber, og tillige en nyttig repetition for de læsere, der måtte have fået marxismen på afstand under indtryk af 1980'ernes højrebølge.

Sidste del af Dahls bog kan læses som et aktuelt debatindlæg med særlig adresse til venstrefløjen. Dahl påpeger, at kapitalismen er yderst effektiv og vital, men skaber voldsomme modsætninger og spændinger ved at udstøde store grupper fra arbejdsmarkedet, nedbryde den offentlige sektor og underminere både familier og lokalsamfund. Endelig pointerer forfatteren, at markedsøkonomien trænger frem på stadig flere områder og nedbryder politiske og moralske skranke. Alle handlinger skal pålignes et gebyr.

Det er opløftende, at Dahl har haft lyst til at genfortælle gammel marxistisk visdom i en tid, hvor markedsøkonomien og neoliberalismen har erobret førertrøjen. Alligevel er der grund til at komme med et lille hjertesuk fra sidelinjen. Dahl skriver nok så flot, at hverken den marxistiske klasseteori eller statsteori er fulgt med udviklingen siden århundredskiftet. Det er imidlertid kun rigtigt, hvis man holder sig til Dahls litteraturliste! Man kan på linje med ham hævde, at marxismen er en ujevnt udviklet teori; så vidt så godt, men forskellige nygramscianske retninger for slet ikke at tale om det nye venstre efter 1968 har dog revitaliseret den marxistiske statsteori, og en forfatter som f.eks. Eric Olin Wright fornyet den marxistiske klasseteori.

Selv om bogen er tavs på nogle felter – det gælder især klasse-

analysen og marxismens focus på samfundets magtstrukturer – har Dahl leveret en nøgtern og præcis gennemgang af de grundbegreber, som udgør en fællesnævner for de fleste marxistiske retninger. Bogen kan erhverves for kun 40 kr. Køb den!

Søren Kolstrup

Erindringer fra 40 års arbejderhistorie

Wilhelm Dittmann: Erindrungen, bearbejdet og med indledning af Jürgen Rojahn – Quellen und Studien zur Sozialgeschichte 14 – Campus, Frankfurt/M. 1995, 286+1562 s., DM 420.-, ISBN 3-593-35285-0

Dittmanns erindringer har i mange år spøgt i tysk arbejderhistorieskrivning om perioden 1890-1933. Ikke uden grund: Dittmann (1874-1954) blev tidligt en aktiv partifunktionær og redaktør på partiets venstrefløj; fra 1912 var han rigsdagsmedlem og brød sammen med et stort mindretal med partiets politik under første verdenskrig og dannede det Uafhængige Socialdemokrati (USPD). I nov. 1918 blev han medlem af den kortvarige revolutionsregering og gik sammen med det resterende USPDs medlemmer tilbage til SPD i 1922. 1933 flygtede han til Schweiz og skrev her sine erindringer, som især vedr. diskussionerne i SPDs rigsdagsgruppe under verdenskrigen er en kilde af central betydning; han havde i samtiden skrevet udførlige noter, som udgangspunkt for regnskabsaflæggelsen i valgkredsen. Erindringerne er meget omfangsrige, og det har formentlig været medvirkende til, at de

først er udkommet nu.

Erindringerne beror i Amsterdam-instituttet og er udgivet i instituttets skriftserie. De omfatter 3 bind med ialt ca. 1850 s. og består af Rojahn's indledning på 286 s., som er identisk med hans dissertation, Dittmanns erindringer på lidt over 1000 s., 400 s. noter til erindringerne og 8 dokumenter (35 s.), resten er forskellige kildeoversigter og et personregister, mens en egentlig litteraturfortegnelse mangler. I indledningen analyseres SPD's udvikling kompetent og på baggrund af den omfattende litteratur.

Udgivelsen har været undervejs i mange år og erindringerne har været kendt næsten lige så længe og er blevet brugt flere gange. Det har bl.a. medført et indlæg i IWK 1995/4 af Helga Grebing, som afviser, at udgivelsen i det hele taget skulle være nødvendig og da slet ikke i den omhyggeligt annoterede form, den har fået; pengene kunne have været brugt bedre, især da udgivelsen iflg. hendes vurdering i almindelighed og Rojahn's indledning i særdeleshed ikke giver noget nyt i forhold til de allerede foreliggende synteser. Udover disse indvendinger er hendes kritik – som ikke deles af andre anmeldere – smålig og delvis selvmodsigende, og den skal ikke tages op her. Rojahn's og andres svar kan læses i IWK 2/1996.

Det er rigtigt, at erindringerne er omfangsrige, ligeledes at de er annoteret omhyggeligt og udførligt, og at de helt sikkert har krævet et betydeligt tilskud – 420.- DM er billigt for et værk af dette omfang. Men det er helt afgjort en fordel, at de endelig er udkommet i ubeskåret form; det havde været urimeligt at forkortede dem, fordi de har interesse i for-

skellige sammenhænge.

Erindringerne dækker over tiden fra ca. 1885 til 1933, tyngdepunktet ligger i tiden ca. 1900 til 1922. Dittmann fødtes i Eutin i Holsten, hvor han også blev udlært som snedker; allerede som 25-årig blev han dog redaktør ved en socialdemokratisk avis. Hans beskrivelse af opvæksten og læretiden må have interesse for bl.a. socialhistorikere, men den virker ikke så umiddelbar som beskrivelsen af hans indsats som redaktør og partifunktionær i Bremerhaven, Solingen, Frankfurt/M. – hvor han var partisekretær – og igen Solingen. Han kom tilbage til Solingen, fordi han i 1909 var blevet opstillet som kredsens kandidat til rigsdagen. Han blev valgt i 1912.

Hans hverdag som redaktør og partifunktionær minder i meget om tilsvarende personers indsats i den danske bevægelse, selvom der også er væsentlige forskelle. Han fremhæver sin egen indsats; fortællingen er præget af en stærk selvbevidsthed, som til tider virker irriterende, men har en berettiget baggrund i en omfattende aktivitet. Dittmann tager imidlertid ikke fejl af sin indsats og en betydningsfuld teoretisk virksomhed; han var først og fremmest praktisk politiker, hvilket under ingen omstændigheder må forveksles med ateoretisk pragmatisme.

Dittmann hørte til i partiets "marxistiske centrum", dvs. partiets flertal omkring Bebel med Karl Kautsky som den ledende teoretiker. For Dittmann, der gik op i partiets organisation og skrev flere relevante artikler om denne i det af Kautsky redigerede tidsskrift "Neue Zeit", var Bebel dog den afgørende person, som han søgte at leve op til også

efter Bebels død i 1913. Dittmanns politiske vurderinger var gennem hele hans politiske liv præget af de traditionelle socialdemokratiske opfattelser af arbejderbevægelsens målsætning. Han bøjede sig hverken for de i hans opfattelse højreorienterede flertalssocialdemokrater under og umiddelbart efter 1. verdenskrig og ejheller for den bolsjevikiske ultravenstrelinje, som han opfattede den. Men han var ikke "kommunistforskrækket" som flertalssocialdemokraterne, der som konsekvens deraf i Dittmanns vurdering ledte revolutionen på afveje; i stedet for konsekvent at videreføre revolutionen søgte de ind i et samarbejde med borgerlige kræfter, hvorved Weimar-republikken fra sin start var belastet med det handicap, som en halv revolution er.

I den første revolutionære tid, dvs. fra november 1918 til et stykke ind i 1919, var USPD langt svagere end flertalspartiet. Men ved rigsdagsvalget i juni 1920 blev de to partier næsten lige store. USPD var i fremgang – og som vist i tidligere undersøgelser – var det på vej til at overtage SPDs plads som venstrefløjens førende parti. Det kommunistiske parti (KPD) var på dette tidspunkt svagt og splittet og ingen alvorlig konkurrent. USPD's politik var den hidtidige socialdemokratiske, dvs. en kombination af demokratiske og socialistiske målsætninger (der ikke nødvendigvis var identiske med parlamentarisme), der kunne realiseres over en periode og ikke ved en hurtig revolutionær kamp. Denne "tredje-vejs-politik" kunne måske have ført til et andet resultat, men i løbet af et halvt år splittedes USPD: halvdelen af partiet sammensluttedes i efteråret 1920 med KPD, som

først derefter blev et masseparti. Men USPD var knækket, dets fremdrift stoppet og mange medlemmer forsvandt i passiviteten. Dittmann fortæller om denne udvikling med bitterhed, det var hans politiske forestillingsverden, der her brød sammen. Han forstod ikke den radikaliserings, som en betydelig del af de yngre socialdemokrater gennemgik for en periode – han kunne heller ikke begribe fascinationen af udviklingen i Sovjet-Rusland; det bliver bl.a. tydeligt i den på flere punkter interessante beretning fra USPD's delegation til Kominterns 2. kongres 1920. Han og flertallet af de tilbageværende USPD-medlemmer forsøgte at udvikle en realistisk socialdemokratisk politik i de næste to år, men det mislykkedes, og i 1922, dvs. efter den revolutionære periodes afslutning, sammensluttedes de to socialdemokratiske partier igen på SPDs præmisser. Den "tredie vej" var under de givne forhold ikke mere gangbar, nu gjaldt det om at afværge højrefløjens generobring af magten.

Dittmanns indflydelse var derefter ikke mere stor. Han fortsatte som parlamentsmedlem, men det fremgår tydeligt af erindringerne, at han var kommet ud på et sidespor. Han formår at beskrive nogle af præmisserne for Weimar-republikkens fald, men det sker gennem enkeltsager ikke som en politisk helhedsvurdering.

Erindringerne er væsentlige, dels som en aktiv partifunktionsnærs erindring, dels som kilde til væsentlige udviklinger i Tyskland i den behandlede periode, men også som fremstilling af et muligt og legitimt alternativ til flertalssocialdemokratiets vurdering af de politiske muligheder i

revolutionen. Alternativet var i den aktuelle situation en konsekvent videreførelse af revolutionen, der ville have betydet en konsolidering af det (parlamentariske) demokrati og dermed en isolering af de politisk reaktionære kredse. Repræsentanterne for dette alternativ hører til historiens tabere, det er rimeligt, at deres vurderinger ikke forsvinder ud af historieskrivningen. Derudover giver Dittmanns erindringer anledning til at stille spørgsmål til en række akcepterede vurderinger, og noget kunne tyde på, at Grebings uvilje overfor udgivelsen skal søges i dette forhold. For hun har holdninger, overfor hvilke kritik er "nicht akzeptabel". Det er forsåvidt glædeligt, at historiske udviklinger med ca. 75 år på bagen, stadigvæk kan få sat gang i adrenalproduktionen, men det kan ikke være udgangspunkt for en videnskabelig diskussion.

IISG's udgivelser udmærker sig normalt ved en udførlig og omhyggelig præsentation af de i arkivet beroende kilder. Denne lever op til instituttets standard, og gør det derfor muligt at arbejde med kilden i de sammenhænge, som den berører. Det er, hvad man kan forlange af en kildeudgivelse, men det er en kunst, som er undervurderet. Udgivelsen af væsentlige kilder som denne med en pålidelig kommentar og udførlige anmærkninger, er en forudsætning for at komme videre i undersøgelsen og analysen af historien. Alternativet til udgivelsen af kilder er ikke synteseagtige monografier, som Grebing synes at mene. De har forudsætninger i publiceringen af informationer, som dermed bliver tilgængelige for et flertal af forskere.

Martin Andersen

Kinas kvinder

Heike Frick, Mechthild Leutner og Nicola Spakowski (red.): Frauenforschung in China. Analysen, Texte, Bibliographien – Berliner China-Studien 28 – K.G. Saur, München 1995, 312 s., DM 56.-, ISBN 3-597-10648-X.

I 1995, samme år som den foreliggende bog kom, vakte en anden tysk bog om kinesiske kvinder, sinologen Ann Kathrin Scheerers "Sieben Chinesinnen", stor opmærksomhed. Den var et opgør med den vestlige, venstreorienterede, temmelig romantiske opfattelse af kinesiske kvinder som "halvdelen af himlen". Den påpegede et helt åbenbart behov for fornyelse, og det er også hovedtemaet i denne bog.

Bogen er inddelt i tre afsnit: Artikler, som fylder halvdelen af bogen, materialefremlæggelse, dvs. kinesiske artikler oversat til tysk, og en fyldig, kommenteret bibliografi.

I de første tiår af vort århundrede var det mændene inden for det kommunistiske parti – Sun Yatsen, Lu Xun og Mao Zedong – der satte kvindespørgsmål på dagsordenen – og afstak rammerne for diskussionen. Kvindernes virkelyst og lyst til reformer blev indordnet partiets større mål. Efter 1949 var der så meget at tage fat på med landets genopbygning, at kvinders liv og levned ikke var det første, der trængte sig på. På det nære plan blev kvinders politiske virkelyst kanaliseret over i kvindeforeninger og lokale råd. Den kvindelig litteratur, som kom frem, var især oversættelser af sovjetiske værker.

Det er interessant at se forskellene i de emner inden for området, der har optaget sindene

i Kina og på Taiwan i kvindeforskningen i de seneste år: I Folkerepublikken har det været kvindelitteratur og -teori, familie, ægteskab og kvindens situation før og nu, kvinden i Kinas traditionelle kultur, de konkrete samfundsmæssige problemer for kvinder i reformperioden, kvindefrigørelsens problemer og kvindens bevidstgørelse. På Taiwan har det især været kvindens værdighed (med særlig henblik på skønhedskonkurrencer, prostitution, kvindefjendsk reklame og pornografi), kvinders status i politik, økonomi og familie, kvinderolle og klicheer om kvinder i erhverv og familie, slægtsforhold på baggrund af den kinesiske kulturhistorie, den kinesiske kvindebevægelses tradition og sidst men ikke mindst kvinder og kvindebevægelser i vesten før og nu.

Alene bibliografien er hele bogens pris værd. Den omfatter værker både fra folkerepublikken og fra Taiwan, plus enkelte vestlige. Den fylder mere end 50 sider og giver et kort resumé af hvert skrift, hvilket er utrolig brugervenligt. Det drejer sig om kinesiske værker fra slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 90'erne, altså nye værker der nu er gjort tilgængelige for vestlige forskere. Hovedvægten er lagt på udgivelser med nye synsvinkler og/eller teoretiske værker.

Hensigten med bogen har været at gøre kinesisk kvindeforskning tilgængelig for et vestligt publikum, og for den interesserede er den et særdeles nyttigt redskab.

Anne-Lise Walsted

Camouflerede, illegale tryk

Heinz Gittig: Bibliographie der Tarnschriften 1933 bis 1945, K.G. Saur, München 1996, XXIV, 260 s., DM 248.-, ISBN 3-598-11224-6

Modstandskampen mod nazismen fik efter 1933 nye former betinget af at nazisternes nu havde magten. Blandt disse former var udbredelsen af illegale udgivelser, som i en del tilfælde blev camoufleret bag legale tryksager, dvs. omslag og titelblad var legale bøger, reklametryksager, kioskhefter, filmprogrammer osv., mens det øvrige indhold bestod af politiske skrifter udgivet af de forbudte arbejderorganisationer. Flere af disse camouflerede tryk var nemt gennemskuelige fordi de var trykt på det såkaldte bibel-papir og havde et neutralt hvidt omslag eller lignende, men de fleste var godt camouflerede. Metoden blev også brugt i Danmark under besættelsen f.eks. af DKP og af Arne Sørensen i den af ham udgivne "Haandbog i Oversvømmelser" (som lidt mærkeligt også findes i denne bibliografi, nr. 981). Andre af disse tryk blev f.eks. udarbejdet af tyske emigranter i Danmark til tyske turister, f.eks. "Besuchen Sie Den zoologischen Garten ved Roskildevej", nr. 573 og tilsvarende nr. 649-651, 718, 851 og 1018 – kun den første af disse findes i et dansk bibliotek, selv om den sidste endda er på dansk). I bibliografien anføres bestanden i Det Kongelige Bibliotek og Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, ialt ca. 110 forskellige numre af de 1022 registrerede numre. Der er fejl i registreringen af den "danske bestand", men det berører ikke de

numre, der kun findes i Danmark.

Bibliografien er en udvidet nyudgave af Gittigs "Illegale antifaschistische Tarnschriften 1933 bis 1945", Leipzig 1972; Gittig havde dengang opsporet 585 af disse tryk. Den store udvidelse har delvis sin årsag i, at de østrigske tryk er blevet optaget i bibliografien. Den gamle udgave er imidlertid fortsat vigtig, fordi den indeholder en knap 100 s. lang indledning om skrifternes betydning, fremstilling, transport og udbredelse, mens den nye udgave kun indeholder få siders indledning til det bibliografiske materiale. Forskningen må have tilvejebragt nyt materiale, så et simpelt genoptryk ville ikke have været berettiget, men det er beklageligt, at der her kun findes kortfattede oplysninger og litteraturhenvisninger. Men selve bibliografien – de par småfejl betyder ikke så meget – er et fremragende hjælpemiddel med en klar opstilling og gode, omfattende registre. Hermed er muligheden givet for at undersøge det materiale de tyske illegale havde at arbejde med.

Adskillige af skrifterne blev fremstillet i Danmark på DKPs trykkeri, men det er endnu ikke klart, hvilke det drejer sig om. Den overvejende del af trykkene er forøvrigt udgivet af det tyske kommunistiske parti, forskellige socialdemokratiske grupper har dog udgivet ganske mange og endelig har mindre grupper i arbejderbevægelsen udgivet enkelte – her er der i hvert fald en fejl, idet et skrift fra den kommunistiske opposition er blevet opført under KPD (nr.174). Teknikken blev også brugt af nogle af de borgerlige modstandsorganisationer. Langt de fleste tekster er politiske, men f.eks. i 1943-44

blev der udsendt adskillige tryk med vejledning til simulering af sygdomme for at undgå krigstjeneste.

Bestandsregistreringen omfatter 29 biblioteker og arkiver i Skandinavien, Schweiz, Østrig, England, Nederlandene og Tyskland. Langt de fleste findes i Berlin i Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR. Bibliografien gør det muligt at arbejde med disse udgivelser, og det annonceres, at forlaget vil udgive en mikrofilm-udgave af alle tryk (s. XIX). Det vil være en betydelig hjælp, idet der tidligere kun er udgivet genoptryk af nogle få i DDR.

Gerd Callesen

Arbejdererindring

Ella Jensen: Et liv indenfor tobakken – Beretninger fra det 20. århundrede – Tilrettelæggelse af dette skrift: Anette Eklund Hansen, Arbejdermuseet og ABA, København 1995, 118 s., kr. 125.- ISBN 87 886 2612 1

Her er en erindring, som lægger sig tæt op af de traditionelle erindringer fra fagbevægelsens folk. Det umiddelbart mest spændende og vedkommende er de afsnit, hvor Ella Jensen fortæller om sin barndom og de første arbejdslivserfaringer. Den øvrige del af bogen, som handler om det faglige og politiske engagement, står noget i skyggen af første del, den gode sag til trods. En hel del af Ella Jensens artikler, indlæg osv. er genoptrykt i bogen, så man her får et samlet billede af hendes virke for forbedring af kvinders forhold på arbejdsmarkedet. Det er en nøgtern og sober doku-

mentation af et fagligt kvindeliv i midten af dette århundrede.

Anne-Lise Walsted

Arbejderbevægelsen og besættelsesmagten

Antti Kujala: Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899-1905 [Ruslands regering og Finlands arbejderbevægelse 1899-1905], Historiallisia Tutkimuksia 194, Finska Historiska Samfundet, Helsingfors 1995, 460 s., ISBN 951-710-024-8

I marts 1991 bragte Helsingforsavisen *Hufvudstadsbladet* en kronik om Danmarks stilling i forhold til dets store nabo og med den pointe at balancen mellem Tyskland og de øvrige stormagter er et livsvilkår for Danmark. Præcis samme dato bragte *Berlingske Tidende* en kronik om Finlands stilling til den store nabo. Deri blev det fastslået at balancen mellem Rusland og Tyskland er et livsvilkår for Finland.

Denne balance blev alvorligt forstyrret ved Tysklands flådeoprustning i 1890'erne, og endnu mere da den russiske Østersøflåde gik til bunds i Tsushimastrædet i den russisk-japanske krig i maj 1905. Disse to begivenheder har sat grænser for Antti Kujalas afhandling i serien "Historiske forskningsresultater" fra Finlands Historiske Samfund. Ved den tyske flådeoprustning under Wilhelm II kom Tyskland til at udgøre en stigende trussel mod Det russiske Rige; det nødvendiggjorde en stærkere militær kontrol med alle dele af tsarimperiet, også Finland. Dets autonomi fra 1809 udgjorde i sig selv en trussel mod imperiet og især mod Sankt Petersburg. Den russiske hærledelse måtte derfor

forlange sådanne indskrænkninger i Finlands autonome status som bidrog til at styrke det imperiale forsvar.

Det vigtigste angreb mod autonomien blev sat ind med tsar Nikolaj II's "februarmanifest" 1899. Et halvt år senere stiftedes Finlands Arbejderparti, eller m.a.o.: Finlands arbejdere organiserede sig i en bevægelse.

De borgerlige delte sig – præcis som i Danmark efter 9. april 1940 – i tilhængere af en eftergivenesspolitisk linie og tilhængere af passiv modstand. De russiske myndigheder, altså besættelsesmagten, måtte især rette deres opmærksomhed mod dem der åbent erklærede deres modstand. I første omgang var der ingen særlig anledning til at lægge mærke til nogen arbejderbevægelse; de finlandske embedsmænd lagde langt større iver for dagen end det russiske hemmelige politi, ohranaen. Tværtimod kunne de russiske myndigheder se en vis nytte af en intern opposition og gøre brug af den mod dem der gik til forsvar for Finlands rettigheder.

I arbejderbevægelsen var der kræfter der enten sluttede sig til eftergivenesspolitikken eller så en taktisk fordel ved at undlade at udfordre besættelsesmagten. Men det store flertal i arbejderbefolkningen og blandt partiets tillidsfolk deltog i modstandsfronten, og da der opstod en aktiv modstandsbevægelse, var "arbejderaktivisterne" en vigtig del af den.

Derfor var det en umulighed at komme uden om arbejderbevægelsens krav om demokrati i 1905, da tsardømmet blev tvunget til at give noget af magten fra sig. Antti Kujala mener direkte at kunne konkludere at det var socialdemokratiets indsats

der i 1905 sikrede at Finlands autonomi blev genoprettet og landet tog et stort skridt i retning af demokratiske tilstande.

Hans undersøgelse er præget af stor grundighed. Kildematerialet er endevendt og såvel helheden som detaljerne er behørigt dokumenterede. Det må man undvære i det engelske summary som til gengæld giver et rids af udviklingen og et sammendrag af slutningen. Med Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899-1905 har Kujala ydet et vigtigt bidrag til udryddelsen af de mange myter der efter indbyrdeskrigen i 1918 opstod især udenfor, men også internt om Finlands gamle arbejderbevægelse. Det er i sammenhæng med arbejderhistorie bogens vægtigste facet.

Søren Sørensen

Klassekamp via seksualpolitik og kvindekamp

Doris H. Linder: Seksualpolitikk og kvinnekamp. Historien om Elise Ottesen-Jensen, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1996, 296 s., ISBN 82-10-03972-5
Doris H. Linder: Crusader for Sex Education. Elise Ottesen-Jensen (1886-1973) in Scandinavia and on the International Scene, University Press of America, Lanham 1996, 319 s., ISBN 0-7618-0333-5

I 1961 skrev Doris H. Linder sin doktorafhandling "Norwegian Reaction to American Foreign Policy, 1918-1939". Siden har den amerikanske professor i skandinavisk historie udvidet sit felt til også at omhandle kvinde-

historie, og hun har nu skrevet en biografi om foregangskvinden inden for prævention og seksualpolitik i Sverige, Elise Ottesen-Jensen.

Lad det være sagt med det samme: Første halvdel af bogen er en fantastisk spændende beretning om et helt utroligt menneske, der viede hele sit liv til oplysning om børnebegrensning og seksuelle spørgsmål. Mens den sidste halvdel, der fortæller om hendes liv, efter at samfundets anerkendelse er opnået, til forveksling ligner et utal af jubilæumsskrifter eller biografier om berømte menneskter, deres deltagelse i internationale konferencer og møde med internationale personligheder. Dette afvikles i en lind strøm, der ikke formår at fænge – helt i modsætning til begyndelsen af bogen, hvor det kun er spændende at læse om Elise Ottesen-Jensens samarbejde med Christian Christensen, hendes beskrivelse af Emma Goldman, der boede hos Jensens på vej væk fra Sovjet-unionen, og mødet med den unge Rudolf Broby-Johansen.

Elise Ottesen-Jensen var født i Norge i 1886. Hendes bedsteforældre på både fars og mors side var præstefolk, og hendes far var ligeledes præst. Moderen fødte 18 børn, hvoraf de seks døde tidligt. Elise Ottesen-Jensen var det næstyoungste barn. Bogen fortæller om hendes barndom og opvækst i præstegården på landet. Faderen var aristokratisk anlagt, men datteren blev tidligt interesseret i arbejderklassens usle levevilkår. Moderen var en mester i stille overtalelseskunst, og denne ballast, som hun gav datteren med i livet, blev til stor nytte. Elise Ottesen-Jensen fik lov til at gå i skole i Bergen, og her var det nyeste fag på pigeskolen natur-

fag, der nu efter en hidsig debat også indbefattede den menneskelige anatomi. Hun fik sin eksamen på de normerede to år med bedste karakter i alle fag – undtagen religion. Ved hjemkomsten til forældrene i præstegården skulle hun konfirmeres og gik til forberedelse hos faderen, men nægtede at lade sig konfirmere. Hun vandt dysten med den faderlige autoritet.

Tre år senere, i 1903, begyndte hun at uddanne sig til tandlæge. Der var tale om "mesterlære". Klinikken lå i Stavanger, og hun måtte tage toget frem og tilbage hver dag. På stationen hjemme i den lille by holdt hun sine første offentlige taler, da hun fortalte nyheder om krisen mellem Norge og Sverige i forbindelse med unionsopløsningen i 1905. Hun fik kontakt med arbejderkvindene i fiskeindustrien i Stavanger og deltog i demonstrationstog for lige valgret, og hun holdt en tale om fremtidens Norge.

En eksplosion på klinikken satte en stopper for Elise Ottesen-Jensens aktive liv i en tid: Hun mistede en finger og flere led på andre fingre. Efter et stykke tid begyndte hun forfra på en uddannelse, denne gang på Kristiania Handelsgymnasium. Familien blev nær ramt af en skandale, da den yngste datter blev gravid uden at være gift. Faderen tog affære, sendte pigen til Danmark for at føde og bortadoptere barnet og bestak barnets far til tavshed med en cykel. Synderinden blev i Danmark, levede et ulykkeligt liv som ud-stødt af familien og endte på et sindssygehospital. Det lykkedes faderen at holde affæren skjult for alle uden for familien, men hændelsen fik storesøsteren Elise til at tage endelig stilling til faderens hykleri og finde sit eget ståsted. Hun var

parat til at kaste sig ud i kampen for bedring af kvindernes kår – og især arbejderkvindernes.

Hun flyttede hjemmefra og ernærede sig først som sekretær, men blev ved et tilfælde – eller på grund af sin sociale indignation – journalist ved et lokalblad. Hun blev i journalisterhvervet i 25 år og for frem med en imponerende energi og et aldrig svigtende engagement for de svage i samfundet. I februar 1915, under 1. Verdenskrig, mødte hun den svenske anarkist og pacifist Albert Jensen. Han var på foredragsturné i Norge og hævdede blandt andet, at arbejderklassens kvinder var bedre tjent med en ny, social orden, hvor fattigdom ikke eksisterede end at blive beskyttet af militæret. Det var som talt ud af Elise Ottesen-Jensens hjerte. De tog på ferie sammen til Danmark og flyttede senere sammen i et samvittighedsægteskab. Han var separeret fra sin første kone og fik først mange år senere råd til at blive skilt. Han og Elise Ottesen-Jensen blev gift, primært for at hun kunne blive statsborger i Sverige, hvor de da boede. Senere blev de også skilt.

Hun fortsatte sin journalistiske karriere med at skrive i anarkisternes blade i Sverige, og efterhånden blev hun også seksualoplyser. Det var ud fra den betragtning, som byggede på selvsyn fra mange politiske agitationsmøder, at de mange uønskede børn var en stor ulykke og hindring for et bedre liv for arbejderne. Hun drog rundt i Sverige og holdt foredrag efterfulgt af enkeltkonsultationer, hvor hun underviste den enkelte kvinde i brugen af pessar.

Hun var hoveddrivkraften i stiftelsen af Riksförbundet för Sexuell Upplysning i 1933.

RSFU arbejdede for – og opnåede – i løbet af de næste 20 år at få gennemført seksualoplysning på alle trin i uddannelsessystemet, fra folkeskole til universitet, at oprette klinikker over hele landet med rådgivning og oplysning om alle spørgsmål på seksualitetens område, at gøre præventionsmidler gratis tilgængelige for alle, som havde behov for det, at legalisere abort og sterilisering på socialt, medicinsk og biologisk grundlag, at revidere eksisterende love for at bringe dem i overensstemmelse med den nyeste forskning af seksuel adfærd og at fremme socialøkonomiske reformer for at gøre det enklere at formidle og gennemføre den sexologiske forsknings resultater.

Det var en imponerende målsætning, men der opnåedes tilsvarende imponerende resultater. Elise Ottesen-Jensen var anarkist af overbevisning, men forstod at samarbejde med alle og overtale andre med slående argumenter, kombineret med afbøjning og kompromis i det rette øjeblik. Alle kendte hendes meninger og vidste hvor hun stod, men anerkendte hendes enestående arbejde for det svenske folk. Da tiden var moden, forstod hun at indgå samarbejde med den socialdemokratiske regering. Hun holdt et utal af foredrag for alle lige fra de yngste klasser i folkeskolen til værnepligtige i hæren og praktiserende læger.

For den, der er interesseret i seksualpolitiske spørgsmål på globalt, organisatorisk plan er sidste halvdel af bogen sikkert af interesse, omend man nok ville gå til andre kilder end lige netop denne bog, hvis man skulle have et overblik over udviklingen. Her virker den kronologiske gennemgang af hovedpersonens

liv som en "pligt-dans" med opremsning af rejser, konferencer og møder med betydningsfulde mennesker. For den almindelige læser er første del af bogen umiddelbart spændende, fordi den rummer de overvejelser, der lå bag Elise Ottesen-Jensens frontale angreb på arbejderbefolkningens manglende kendskab til prævention og deres egen krop som vejen frem for kvindernes mulighed for et værdigt liv. Og hendes seje kamp for at nå sine mål.

Den amerikanske udgave adskiller sig positivt fra den norske ved at have et videnskabeligt apparat i noteform.

Anne-Lise Walsted

Arbejder og fabrikshistorie

Peter Scholliers: Wages, Manufacturers and Workers in the Nineteenth-Century Factory: The Voortman Cotton Mill in Ghent, Berg, Oxford 1996, 256 s., £ 34.95, ISBN 1 85973 093 0

Peter Scholliers kombinerer i sin bog lokalhistorie med erhvervs- og arbejderhistorie til en sjælden velfungerende enhed. Arbejder- og virksomhedshistorie er to sider af samme sag, men alligevel er de oftest blevet behandlet som adskilte emner. Den tradition har sit udspring i antagonismen mellem arbejde og kapital. Med den i baghovedet er på den ene side arbejderhistorie, på den anden side erhvervshistorie eller business history blevet opdyrket hver for sig. Den udvikling har givetvis været nødvendig og vil nok fortsat have betydning, men sammenkædningen af de to emneområder trænger sig på med nye synsvinkler

og forståelsesmåder.

Arbejderhistorien fik her i landet en ny videnskabelig opblomstring fra slutningen af 1960'erne (se G. Callesen m.fl.: Fremad og aldrig glemme, SFAH 1981). Anderledes med erhvervshistorie. Disciplinen business history har længe været etableret som selvstændigt forskningsområde med egne tidsskrifter m.m. i den angelsaksiske verden, mens den her til lands traditionelt har taget form af jubilæumsskrifter. Som sådan har den været dyrket af både læg og lærde. Som videnskabelig disciplin har moderne erhvervshistorie – bortset fra Erhvervshistorisk Årbog – indtaget en nærmest perifer plads. Foretagelsehistorie har været dyrket med skikkelser som C.F. Tietgen og H.N. Andersen i centrum.

Industriel arkæologi er, ligeledes med udenlandske forbilleder, blevet søgt opdyrket i Danmark, bl.a. i projektet Industrialismens Bygninger og Boliger. Sammenkædningen af arbejder- og fabrikshistorie er derimod sjælden. Nationalmuseets udstilling Mennesket og Maskinen i 1980 og de dertil knyttede publikationer forblev en enlig svale.

Den foreliggende bog er bygget over 5 hovedafsnit: om Ghent og bomuldsindustrien; om fabrikken Voortman; om kvinder, mænd og ungarbejdere på Voortman; om løn som produktionsomkostning og om løn som indkomst.

Byen Ghent blev i 1790'erne et centrum for bomuldsindustrien og dermed et centrum for den belgiske arbejderklasse. Forfatteren ser den lokale historie i sammenhæng med områdets – med bomuldsindustrien i Nordfrankrig – og med den internationale bomuldsindustri. Bomuldsfabrikanterne koncentrere-

de sig om masseproduktion af billige varer, der blev solgt på beskyttede markeder i Frankrig og Holland. Den billige masseproduktion viste sig at være sårbar, da det franske og hollandske marked brød sammen i 1815 og 1830. Bomuldsfabrikanterne overvandt krisen ved investering i ny teknologi og ny arbejdsdeling.

Fra lokalhistorien bevæger forfatteren sig ind i en virksomhed i Ghent, Voortman-fabrikken, for at undersøge om den var typisk eller ej for bomuldsindustrien i Ghent. Voortman er valgt på grund af et righoldigt kilde-materiale både i form af tidligere fremstillinger og i form af fortegninger over arbejdere og lønninger m.m..

Scholliers finder, at Voortman var atypisk i sin lønpolitik. Undersøgelsen af lønnen som produktionsomkostning og som indkomst udgør tyngdepunktet i undersøgelsen. Forfatteren når frem til, at Voortmann klarede sig i konkurrencen ved lavtløns-politik. Den gennemføres ved at erstatte faglært arbejdskraft med kvinder og ungarbejdere/børn og ved en udtalt løndifferentiering – time-, dag- og ugeløn, udviklede aflønningsformer, bonus- og bødesystemer, ansættelsespolitik, arbejdstid og rent og skært bedrageri fra virksomhedens side med opgørelser over arbejdstid.

Hvor andre virksomheder i Ghents bomuldsindustri klarede sig ved at flytte produktionen uden for byen til billig og rigelig landlig arbejdskraft, fastholdt Voortman produktionen i Ghent ved at implementere ovennævnte foranstaltninger.

Det skete i det store og hele uden konflikter. Fabrikken lukkede i en periode. Det medførte

ikke tab for ejerne – tværtimod. Da den åbnede igen, var faglærte arbejdere blevet udskiftet med kvinder og unge ennesker/børn. Det betød, at fagforeninger ikke fik noget sikkert fodfæste på Voortman-fabrikken. De nye arbejdere havde ingen tradition for organisering. Deres tilknytning til arbejdsmarkedet var perifer og deres ansættelse på Voortman var forholdsvis kortvarig. Et resultat af lavtløspolitikken var en høj og konstant udskiftning af arbejdskraft.

Forfatteren forsøger at se på familien frem for på den enkelte arbejder ved vurderingen af lønindkomsten. Det konstateres, at leveomkostningerne nødvendiggjorde kvinders og børns arbejde som supplement til og/eller erstatning for mandens.

Lavtløspolitikken på Voortman tvang så at sig hele familien ud på arbejdsmarkedet. Voortman rekrutterede i høj grad arbejdskraft gennem de ansattes familie- og bekendtskabskreds. Arbejderne forsynede selv fabrikken med arbejdskraft. Lavtløspolitikken på Voortman indvirkede direkte på arbejdernes levevilkår. I perioden 1830-1850'erne faldt levestandarden markant for Voortmans arbejdere. Det gentog sig 50 år senere.

I det omfang arbejdernes levestandard generelt blev forbedret i perioden 1830'erne til 1910'erne var det et resultat af faldende detailpriser på især brød, længere arbejdstid og kvinders og børns stigende inddragelse på arbejdsmarkedet.

De lønstigninger, der forekom, var resultat af øget produktivitet, situationen på arbejdsmarkedet og vellykkede strejker – i den rækkefølge.

Forfatteren er opmærksom på, at fokus'et på familien rummer

mange faldgruber, først og fremmest den at kildematerialet relaterer sig til individer. Rekonstruktionen af familiens indkomst må sammenstykkes af data hentet forskellige steder og opgjort på forskellig måde.

Trods usikkerheden virker argumentationen overbevisende, og sammenstillingen af virksomheds- og arbejderhistorie er ny og spændende. Det er mere arbejderklassens end arbejderbevægelsens historie, og fremstillingen kan ikke nødvendigvis gælde for modelstudie, men nybrydende er den.

Søren Federspiel

Arbejdsmænd på Røndeegnen – og deres fagforening

Rita Vinding: Arbejdsmænd på Røndeegnen – og deres fagforening, SID, Rønde 1996, 142 s., ISBN 87-986101-0-4.

I 1918 blev der i den nuværende storkommune Rønde på Djursland stiftet tre lokale fagforeninger for landarbejdere og arbejdsmænd. Efter kongresbeslutning i 1970 blev de sammenlagt til Dansk Arbejdsmands Forbund, nu SID, Rønde afdeling.

Bogens forfatter, Rita Vinding, skriver i forordet, at bogens formål har været at udforske en hidtil ubeskrevet del af lokalhistorien og dermed gøre den lokale arbejderbevægelses historie tilgængelig for alle. Udgangspunktet var at beskrive den lokale SID afdelings historie, men bogen blev samtidig også historien om lokalområdets landarbejdere og arbejdsmænd. Forfatterens kildemateriale baserer sig på protokoller, fagblade, aviser og statistisk materiale, samt flere

interviews med folk, som bidrager med deres erindringer om emnet.

Bogen er opdelt i 6 kronologiske kapitler. Mest plads bliver brugt på selve fagforeningens start perioden 1918-1920. Sammenlignet med købstæderne, kom fagbevægelsen sent ud på landet. Oprettelsen af fagforeningerne i Røndeområdet omkring 1918 tilskrives forfatteren de sociale og økonomiske forhold på den tid. Først og fremmest udhulingen af reallønnen og en høj arbejdsløshed. Da det meste af arbejdet på landet var sæsonarbejde, var der stor risiko for arbejdsløshed. Landarbejderforbundet i Danmark havde netop året før oprettet sin statsanerkendte arbejdsløshedskasse. Det kunne mærkes på medlemstallet, som i 1917 var på 4.200 og i 1918 steg til 30.000! De tre lokale fagforeninger blev stiftet omkring egnens største arbejdspladser: Tørvemoser, teglværk og to store godser, Møllerup og Kalø Gods. Det var ingen nem sag på Djursland at skaffe bedre løn- og arbejdsvilkår, for fagbevægelsen mødte stor modstand fra landbrug og arbejdsgiverside.

Medlemstallet i de 3 nystiftede fagforeninger var i 1918 på 44 medlemmer. Heraf havde Landarbejderforbundet i Rønde de 11 medlemmer, men allerede året efter var der 70 medlemmer. Det skyldtes bl.a. Kalø gods, og godset fik da også en fremtrædende plads i den nye forenings arbejde. Landarbejderne på godset var enten de faste arbejdere, som boede i godsets huse eller de løse arbejdere, polakker og lokale daglejere.

Polakkerne kunne siden 1914 blive medlem af Landarbejderforbundet, men da de fik lavere løn, blev de af danske landarbej-

dere betragtet som løntrykkere. I 1919 fik Landarbejderforbundet overenskomst med Arbejdsgiverforeningen for Land- og Skovbrug. Arbejdersiden fortolkede den således, at man uanset nationalitet skulle have samme løn og fik medhold heri ved Voldgiftsretten.

Bogen beskriver på en levende måde datidens arbejdsforhold og knytter dem sammen med de faglige og lønmæssige problemer, der har været inden for arbejdsområder som landarbejde, tørvefabrikation, skovarbejde, stenslagning og vejarbejde. Og der er også en erindring fra symbolet på SID, "Jens Vejmand", en erindring i bogen om stenslagning i 1930'erne af Sigvald Jensen.

Fagbevægelsens lokale smertensbarn blev Kalø Gods. Modsetningerne mellem arbejdere og gods spidsede til gennem 1920'erne og i 1931 tvang godset sine arbejdere til at underskrive en kontrakt, som også indebar forbud mod at være medlem af fagforeningen. Bogen bringer en erindring fra en landarbejderkone, som fortæller om disse forhold og hendes liv på Kalø Gods i årene 1925-1931 og hendes oplevelse af, at hun og hendes mand måtte rejse, da han ikke ville fraskrive sig medlemskabet af fagforeningen. Eller som Landarbejderforbundets formand sagde ved et møde i Rønede i 1931: "For at komme civilisationen nærmere på Kalø." Sagen endte med, at 7 af godsets faste folk måtte rejse fra arbejdsplads

og bolig pr. 1. maj 1931. Men godset havde ingen problemer med at få nye, uorganiserede folk. Rita Vinding har gennemgået kilder for at se på de faktorer, der bevirkede godsets stejle holdning. Hun tilskriver det en ny godsledelse, som først og fremmest ønskede at holde udgifterne nede og overskuddet oppe. Det betød ikke noget for den, at landarbejdernes frihedsrettigheder samtidig blev krænket. Og landbrugskrisen spillede også ind. Smør- og flæskepriser faldt og mange landbrug gik på tvangsauktion. En erindring i bogen fortæller, at det skete at lokale bønder ikke kunne sælge deres smågrise på det nærliggende marked og i stedet for at tage dem med hjem, slap de dem løs på vejen hjem.

De faglige problemer på Kalø Gods blev endeligt løst efter 2. verdenskrig, for godset var tysk ejet og blev efter befrielsen konfiskeret af staten. Med den nye "ejer" blev arbejds- og lønmæssige problemer løst tilfredsstillende for begge parter.

Bogen lægger vægten på tiden før 2. verdenskrig. Men perioden efter er også omtalt. Der er afsnit om ferie og feriepenge, skov- og landbrugsarbejde. Og lidt om Tirstrup Flyveplads, som blev anlagt af tyskerne under krigen og som nu er lufthavn for Århusområdet. Også historien om de lokale afdelinger af SID føres op til i dag, fra Dansk Arbejdsmandsforbund fik sit eget hus i Rønede i 1951, over sammenlægningen i 1970 til 1996

hvor afdelingen har 560 medlemmer, hvoraf 1/3 del er kvinder.

Undertegnede synes at Rita Vinding har skrevet en interessant og god bog. De forskellige erindringer binder fagforeningernes udvikling sammen og underbygger det historiske kildemateriale. Det er klart at interessen for bogen vil være størst i lokalområdet. Men bogen kan også bringe læsere fra andre steder i landet viden om samspillet mellem fagforening og landsbysamfund igennem 75 år og erindringerne giver gode oplysninger om folks egne oplevelser af deres livs- og arbejdsforhold dengang.

Et par enkelte kritiske bemærkninger. Efter min mening bringes for mange gengivelser i bogen fra fagblade, protokoller, aviser o.l., som jeg finder er uden interesse for bogens læsere. Så hellere en sjov annonce fra en af datidens forretninger eller noget lignende. Ved bogens layout har man fået alt for lidt ud af det gode billedmateriale, som der bringes. Det virker for tilfældigt placeret og ville ved bedre tilrettelæggelse have givet et bedre samspil mellem bogens tekst- og billedside. Et par billeder fra de i bogen omtalte lokaliteter og landsbyer, ville også gøre bogen mere nærværende for læsere, som intet kendskab har til lokalområdet.

Til sidst et tillykke med Arbejderhistorieprisen 1996, som Rita Vinding har fået med baggrund i denne bog.

John Juhler Hansen